

OSMANLI TARİHÇİLİĞİNİN BAŞLANGICI*

V.L. Ménage

H. Onuncu (M.onaltıncı) yüzyılın başlangıcına kadar Osmanlı edebiyatının bütün dalları İran tesirine marûz kalmıştı: nümûneler tedkik edilmiş ve dil, yazarların eserleri için amac edindikleri tantana ve incelelikle, İran'ın şâir ve nesir yazarlarıyla yarışabilecek bir seviyeye getirilmişti. Tarihçilikte dönüm noktası İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşa-zâde'nin eserlerinde temsil edilmektedir. Bunlardan ilki, Osmanlı tarihinin, Farsça'da diğer hanedanlar tarihinin kaydedildiği zerâfet ve tumturaklılık içinde yazılabileceğini, ikincisi de artık Türk dilinin aynı belâgat hünerleri için elverişli olduğunu göstermişti.

Daha önceki yüzyılın tarihî metinlerine gelince, bunların edebiyat olarak câzibesi, çoğunun yazılmış olduğu açık ve kuvvetli üslûbta yatmaktadır. Bu, zevkin değişmesiyle koybolmamış, halk edebiyatında devamlı kullanılagelmiş, fakat saray ve âlimler çevresi için yazan ve ekseriya öncelikle ifâde şekline değer veren, sanat yönü olan tarihçilerin hor gördükleri bir üslûb olmuş, kenara atılmıştı.

Bu ilk metinlerin tarihçi için önemi âşikârdır; ayrıca, Osmanlı devletinin ilk iki asır tarihi için, ya doğrudan doğruya yahud dolaylı olarak, daha sonraki müelliflerin dayandıkları asıl malzeme olduklarından tarihçilik ile uğraşan araştırmacıları da ilgilendirmektedir. Söz konusu metinlerin büyük bir kısmı zamanımıza kadar gelmemiştir; bu sebeble, ade-

* 1958 Yılında *Historians of the Middle East* (Ortadoğu'nun Tarihçileri) üzerine Londra Üniversitesi'nde düzenlenen sempozyumda sunulan ve 1962'de de aynı isim ile B.Lewis ve P.H.Holt tarafından yayınlanan eserde «The Beginnings of Ottoman Historiography» başlığı altında neşredilen (s.168-179) bu tebliğ Salih Özbaran tarafından tercüme edilmiştir. Aradan yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen değerinden birşey kaybetmeyen bu araştırmanın türkçesi müellif tarafından kontrol edilmiş ve metin içinde* işareti, notlarda köşeli parantez içinde belirtilen bazı ekler yapılmıştır. Dergimiz yazı kurulu, gerek Profesör Ménage'a ve gerekse Londra Üniversitesi'ne bağlı *The School of Oriental and African Studies* otoritelerine lütfettikleri izin için teşekkür eder.

ta bir kumaŖta imiŖ gibi, müteakib müellifler tarafından birbirine örül-müŖ daha sonra da sanatkârane yazılmıŖ metinlerde süslenmiŖ olan çeŖitli ipleri-menkıbe, an'ane, vekayinâme, medhiye iplerini-izlemek mümkündür.

Ŗatafatlı yazılmıŖ bir nesir metnin daha sadakatla aktarılabilereceği düşünülürse, üslûbun deđiŖmesi modern tarihçi için büyük bir avantaj niteliğinde sayılmalıdır. Bir kafiyeli kelime veya bir cinas ekseriya iyi bilinmeyen bir özel ismin dahi deformasyonunu önlüyordu; ve böyle bir metnin müstensihî, metne ilâveler yapmanın veya onu deđiŖtirmenin sanat değerini bozabileceği hissiyle, metinde deđiŖiklik yapmaktan çekiniyordu. Bu itibarla eldeki bir yazmanın, müellifin orijinal eseri mi yoksa kendisinin sonradan tashih ettiği eser mi (ki birçok metinler müellifleri tarafından bir defadan ziyâde tadelâta tabi tutuluyorlardı) veyahud da yaptığı ilâvelerle kendisini müellif durumuna getiren bir müstensihîn yeni bir redaksiyonu mu olduğunu anlamak çok defa imkânsızdır. Sâdece bu gerçek - bir metinde nakil esnasında beklenililecek bozukluklar bir yana - böyle eserlerin ilmi bir Ŗekilde yayınlanmasını o kadar zorlaŖtırmaktadır ki, çağımız âlimlerinin gayretlerine rağmen elimizde onbeŖinci yüzyıla âit tamamıyla tatminkâr bir metnin edisyonu yoktur denilebilir. Böyle metinlerin tek bir yazmanın faksimilesi Ŗeklinde yapılan yayınlama usûlünün faydası yalnız ucuzluğu değerdir, zira okuyucu, çeŖitli redaksiyonların karmakarıŖık okunuŖlarıyla meydana gelmiŖ bir edisyona nazaran tek bir yazmadan daha iyi rehberlik görebilir.

Bu inceleme mükemmel olma iddiasında değerdir; mevcudiyeti bilinen bütün eserleri kapsamadığı gibi, basılmıŖ olanların da hepsini ihtiva etmemektedir. Umumî Osmanlı tarihi yazmamıŖ olmalarına rağmen kendilerinden sonrakilere birhayli tesirde bulunmuŖ bâzı müellifler (özellikle Yazıcı-oğlu Ali ve Dursun Bey) de dahil edilmemiŖtir. Bu yazı, onbeŖinci asra âit bâzı tarihlerin karakterinin ve müverrihlerin metodik vasıflarının bir taslağından baŖka birŖey değerdir.

Bahsedilmesi gerekli ilk müellif olan Ahmedî, tarihçi değeril Ŗâir idi. Takriben 1330 yılında Anadolu'da doğdu. Öğrenimini Mısır'da görürken İslâmî ilimlerin bütün dallarında bilgi Ŗâhibi oldu. Anadolu Selçuklu Sultanlığının vâris-devletlerinin en güçlü ve en medenîlerinden olan Germiyan Oğulları'nın merkezi Kütahya'da uzun zaman kaldı; ancak bir ara, büyük bir ihtimâlle Germiyan Beyliği'nin bir kısmının Osmanlı egemenliği altına girdiği 1380 sıralarında, kuvvetlenen Osmanlı hane-

danının hizmetine girdi.* Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra Edirne'de Emir Süleyman'ın sarayında Emir'in himayesini gördü ve şüphesiz, I.Mehmed devrini de idrâk etti. Meşhur eseri *İskendernâme*'sidir. Eser Büyük İskender menkıbesi olaylarını vesile yapılarak felsefe, ilâhiyat, tıp ve târih üzerine konuşmalar serisi olarak hazırlanmış 8000 beyiti aşkın uzun bir mesnevi türündedir (Hammer, şiiri haklı olarak aynı zamanda bir Lucanus'un ve bir Lucretius'un kaleminden çıkmış bir esere benzetmektedir). Bütün eserin dörtte bir kadar kısmı, efsanevî Keyûmars zamanından itibaren dünya tarihini oluşturmaktadır. Ahmedî bunu büyük bir ustalıkla sanki İskender'i hocası Aristo'ya tarihi kendi zamanına kadar anlatmasını sordurarak hazırlamıştır; ve hikâye sonradan ne olacağın kehâneti şeklinde devam etmektedir. Bazı yazmalarda bu kehânete âit kısım Hülagü'nün Bağdad'ı yağmalamasıyla biter; bazılarında da Ahmedî'nin kendi devrine kadar gelir. 340 beyit civarında olan son bölüm Ertuğrul'dan Emir Süleyman'a kadar Osmanlılar'ın hikâyesini anlatır ve ona methiye ile son bulur.

Şiir, oldukça basit, dinî yönden öğretici mahiyette oluşu sayesinde çok rağbet gördü. Çeşitli redaksiyonları olan birhayli yazması bulunmaktadır. Şurası muhakkak ki şiir, kendi şâiri tarafından müteâkip hamfelleri için, ithafını değiştirmek ve târih kısmını zamana kadar getirmek suretiyle birkaç defa değiştirildi. Ancak değişikliğin safhalarını ortaya koymak çok zor ve belki de lüzumsuz bir iş. Elimizdeki Osmanlı tarihine âit bölüm, Ahmedî'nin Emir Süleyman'ın himâyesi altına girdiği zaman hazırlanmış olmalıdır. Yazılmış olduğu üslûbtan anlaşılacağı üzere, beyitler ardında, Ahmedî'nin manzum hâle getirdiği ve türlü istitradlarla süslediği sâde bir nesir kronik yatmaktadır. Bu kaynağın hangi noktada sona erdiğini tesbit etmek kolay değildir; belki de I.Beyezid devri ortasındadır, zirâ Ahmedî'nin metninde Bayezid'in Niğbolu'da kazandığı meşhur zaferinden bahis olmadığı gibi Timur'un istilâsından da kısaca söz edilmektedir.

Bundan sonraki aşağı yukarı kırk yıllık bir devre içinde kronikler te'lif edilmiş ve daha sonraki kaynaklara aktarılmış olmalarına ve muhtemelen Ahmedî'nin kullandığı kaynaktan bazı bölümler ihtivâ etmele-

* [Tunca Kortantamer'in önemli çalışması *Leben und Weltbild des osmanischen Dichters Ahmedî*, Freiburg im Breisgau, 1973'ü tenkid ederken (BSOAS, 38, 1975, 161) şimdi bana daha tatmin edici gelen, Ahmedî'nin 1390 yılında Aydın'da Emir Süleyman'ın hizmetine girdiği fikrini ileri sürmüştüm.]

rine - rağmen elimize hiçbir târihi eser geçmemiştir. Ahmedî'den sonra gelen ve elimize orijinal sekliyle geçen ilk kaynak, 'Saray Takvimleri' diyebileceğimiz kısa metinler manzumesidir ki bunlardan bilinen üç tanesi¹ şüphesiz Saray için hazırlanmıştır. İlk ikisi 848/1444 ve 850/1446 da II. Murad için yazılmış almanaklarda görülmektedir. Bu almanaklar Adem'den itibaren peygamberlerin ve Abbâsî halifelerinin kronolojik listeleri ve Selçuklu, Osmanlı ve Karaman hânedanlarının önemli olaylarıyla başlamaktadır; sonra da içinde bulunan yıl hakkında kehanetler, rüya tabirine âit prensipler ve benzeri konular ihtivâ eden astronomik ve ast-rolojik bölümlerle devam eder. Aşağı yukarı aynı şeyleri içine alan üçüncü almanak İstanbul'un fethinden bir yıl önce II. Mehmed için yazılmıştı. Takvim kısımları kısa ve özlüdür; yine de yer yer önemli tafsilâtı ihtivâ etmektedir. Meselâ üçüncü almanak, II. Murad'ın culûs talebine karşı çıkıp tahtta hak iddia eden «Düzme» Mustafa'mn gerçekte, Ankara muharebesinden sonra kaybolup gitmiş olan I. Beyezid'in oğlu olarak kabul edildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Almanakların muhteviyatı kadar önemli olan tarafı da onların, bu ilk kayıtların nasıl yapıldığına ışık tutmasıdır. Olaylar vukubuldukları hicri yıl içinde değil de, her yılın kaydı «—eldenberü... yıldur» şekliyle verilerek, almanağın tanziminden şu-kadar yıl önce olmuş biçimde tarihlenmiştir. Osmanlılar'la ilgili ilk kayıtlar çok kısa olup sâdece sultanların doğumları ve cülûslarıyla önemli fetihleri kapsıyor; ancak daha yakın yıllara âit bilgiler çok daha tafsilatlı olup her yılın maddesinde çeşitli olaylar yer almaktadır; bir kısmı oldukça ayrıntılı anlatılırken bir kısmı da falanca *vâki'*a şeklinde geçmektedir. Daha yakın zamana âit

1 Şimdi bu sayı beşe çıkmıştır. O. Turan'm yayınladığı II. Murad devrine ait takvim (Paris ve Oxford yazmaları) ile ilk olarak H. İnalçık tarafından kullanılmış olan (bkz. *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954) ve sonradan *İstanbul Enstitüsü Dergisi*'nin III. cildinde tam metni ile Ç. N. Atsız tarafından neşredilen 856/1452 takvimi (Topkapı Sarayı, Bağdad Köşkü 309 numaralı yazma)'inden başka Nûr-i Osmaniye kütüphanesinde 3080 numarada da bir takvim bulunmaktadır. Nûr-i Osmaniye'deki bu yazma 858 yılına ait olup metin itibarıyla Bağdad Köşkündeki takvim ile çok yakın benzerlik göstermektedir. Chester Beatty kütüphanesinde (402 numarada) bulunan bir yazma kısa bir Osmanlı takvimi ihtiva etmektedir. Bu yukarıda adı geçenlerden daha eski ancak muhteviyat bakımından daha fakir görünmektedir (krş. *A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, V. Minorsky (Dublin, 1958), s. 3). [Ç. N. Atsız tarafından üç tane daha yayınlanmıştır: *Osmanlı Tarihine âit Takvimler*, I, İstanbul, 1961. Bunlardan ilki 824/1421 yılına ait olup farsçadır; 835 tarihine ait ikincisi Chester Beatty metninin aynidir; üçüncüsü de 843 yılına aittir.]

maddelerde diğer İslâm devletlerinde geçen mühim olaylar da kaydedilmiştir. Şu ana kadar bilinen üç almanağın muhtevası (aynı olmamakla beraber) birbirlerinin benzeridirler. Açıkça müşahede edilmektedir ki, her yıl saray müneccimi tarafından yeni bir almanak hazırlanıyor; eskisi ya mahzene kaldırılıyor veya saraydan dışarı çıkarılıyordu. Esas olarak müellifin yaptığı şey, herbir maddenin sonundaki rakama «bir» ilâve ederek eski almanağı istinsah etmek ve «-berü...bir yıldur» şeklinde sona eren bir önceki yılın hâdiseleriyle ilgili bir son paragraf eklemekten ibaretti. Bu sebeple, ilk bakışta almanaklarda sıralanmış olayları bir cetvel hâline sokmak, almanakların âit oldukları yıllardan lüzumlu çıkarılmaları yapmak ve tutarlı bir târihler dizisine varmak kolay görünebilir. Ama gerçekte bu o kadar kolay bir iş değil: her müellif bâzen birer yıl eklemeyi unutmuş, tenakuzlar çoğalmıştır. Ve bu yüzden de yakın geçmişe ait kayıtları bile birbiriyle telif etmek zor olmaktadır.

Bu Saray Almanakları ve başlangıçta aynı usûl ile 'izafi' târihler hesap edilerek hazırlanmış diğer popüler almanaklar, gerçek değerleri dışında târihçi için ayrı bir kıymet taşımaktadır. Zira bunlar muahhar edebi kaynaklara da dercedilmişler, ekseriya kelimesi kelimesine alınmışlardır; bâzen de müellifi kronolojisini uygun düşürebilmek için malzemesini yeniden tasnife götürmektedir. Bu sebeple daha sonraki eserlerde verilen tarihler ihtiyatla kabûl edilmelidir. Takvim mahiyetindeki bu kaynakların asıl kronolojisinde herhangi bir hata ihtimali dışında, rakamları hicri tarihe çeviren müstensih veya müellif tarafından yapılabilecek yanlışlıkları da göz önünde tutmalıyız.

Bu mülâhaza bilhassa, yazmaları Avrupa ve Türkiye kütüphanelerinde sık sık bulunan, kısaca *Tevârih-i Âl-i Osman* başlığını taşıyan, muhteviyat bakımından pek çeşitlilik gösteren fakat esasta birbirine bağlı olan popüler anonim tarihler için muteberdir. Bu kroniklerin hepsi de aynı olayla, yâni Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişiyle başlamakta fakat türlü hâdiselerle son bulmaktadır: bugünkü mevcut şeklini II.Ba-yezid devrinde almış olduğuna dâir deliller ihtivâ eden bir gurup yazma, aşağı yukarı 900/1494'e kadar gelen olayları hikâye eder; diğer bir gurup ise 957/1550'ye kadar devam ederken bazı yazmalar da 11/17. yüzyıla değin uzanmaktadır. Maamafih bu kroniğin nüvesi, II.Murad devrinin ilk yıllarında hazırlanmış olduğu belli olan çok daha eski bir kronik olmalıdır. Nüve, oldukça tutarsız bir üslûbta yazılmıştır: çoğu, mahiyet itibariyle menkıbevi hikâyeler koleksiyonudur. İçinde yıl kayıtları var-

dir, ama yine de kuru bir kronikten ziyade bir hikâye kitabı niteliğindedir. Sonra, II.Murad'm culûsuyla beraber üslûbta birdenbire bir değişiklik ortaya çıkmaktadır. Sonraki 20 kadar yılın olayları, üslûb itibariyle (anonim kroniklerin her yıl kaydının bir hicrî tarih ile sona ermesi dışında) Saray Almanakları kayıtlarına pek benzemeyen, kısa, özlü kayıtlar serisi şeklinde yazılmıştır. Maamafih metinde, bu yıllıkları veren bölümde «izafî tarihleme» usûlünün daha önce kullanılmış olduğunun izleri vardır: meselâ 836 kaydı, «Müslümanlara hades vaki olaldan berü hicretin 836 yılında» demekle bir gramer uyuşmazlığı ile son bulmaktadır. Burada münderic olan kaynak* içindekiler birhayli farklı olmasına rağmen şekil itibariyle, açıkça, Saray Almanaklarına benzemektedir. Metin, Varna muhaberesinin tasviri ile beraber tafsilatlanır, fakat ardından, birkaç mühim olayın detaylı anlatımı dışında, yine kısa vekayinâme usûlüne döner.

Bu anonim kronikleri redaksiyonlara tasnif meselesi çok karışıktır. Mukabil pasajlarda II.Bayezid devrinde telif edilmiş metin, I.Süleyman zamamnda eklenen ve yeniden telif edilen metinden daha tafsilatlıdır. Birincisi fazla hikâyeler ihtiva etmekle kalmayıp Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinden uzun iktibaslar yapmaktadır. F.Giese ondört yazmadan kronikler neşrettiği zaman II.Bayezid metninin orijinal olup olmadığı, dolayısıyla Süleyman metninin bunun kısaltılmış ve ekler yapılmış bir metninin bulunup bulunmadığı veya II.Bayezid metninin, sadece sonraki metinde muhafaza edilen, ashnda kısa bir metnin genişletilmiş şekli olup olmadığı hususunda karar vermek zorundaydı. O birinci şıkkı tercih etti. Lâkin, bu kroniklerle yakından ilgili bir metnin yazmalarının ortaya çıkışı, Giese'nin yanlış bir seçim yapmış olduğunu, edisyonuna esas aldığı yazmamn, sonraki redaksiyonda aslına nisbeten sadık kalınan daha eski bir metnin tadelât görmüş nüshası olduğunu meydana çıkardı. Ama yine de Giese'nin tenkidli çahşması sayesinde diğer metni bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkarmak mümkün olmaktadır.

Bu kroniklerin birbirleriyle olan ilgilerini nisbeten vuzuha kavuşturmuş, ancak, bir bakıma, daha çıkmaza sokmuş olan metin, Oxford ve Cambridge Üniversite kütüphanelerinde bulunan iki yazmadan basılmıştır. Tafsilattaki küçük, fakat bâzen önemli farklar bir yana, anonim nüshalardan ayırt eden özelliği, yazarı veya müellifi Oruc b.Âdil'in is-

* [Yakın zamanda açıklanan bir yazma bu kaynağın bozuk bir nüshasını ihtiva edebilir; bkz. benim «The Annals of Murad II», *BSOAS*, 39, 1976, 570-84.]

minin yazılı olduğu bir giriş kısmının mevcudiyetidir*. Oxford nüshası daha iyi ve daha bütün görünmektedir; fakat Cambridge nüshası 899/1494 yılı hâdiselerine kadar gelirken, bu, 872/1467-8 olayları ile son bulmaktadır. Oruc târihinin değeri, genel bir ifade ile, Süleyman metnini eksiz, yâni Giese'nin II.Bayezid metninin kısaltılmış şekli sandığı metni vermesindedir. Ayrıca, bu kronik, ashnda II.Mehmed'in saltanatı zamanında yazılmış olduğunu ve bu sebeble de bütün Giese yazmalarının istihrac edildiği esas nüshaya daha yakın bulunduğu gösteren deliller ihtivâ etmektedir. Öte yandan, Oxford nüshasının birdenbire H.872'de kesilmesi olayı üzerinde belki biraz fazla duruldu; ashnda her iki nüshanın da H.899'a kadar gelmiş olduğu hakkında şüphe yersizdir. Hakkında hiçbir şey bilmediğimiz Oruc, herhâlde II.Bayezid devrinde anonim malzemeyi tanzim etmek ve genişletmekle meşgûl idi**. Paris'de bulunan iki yazma daha Oruc'unkine çok yakın metinleri ihtivâ etmektedir, ancak H.908 yılında kadar gelmektedir. Esasında daha pekçok nüshamn tesbit edilmek ve açıklanmak üzere beklediği muhtemeldir***. Bütün bu kronik malzemeye ortak hazine gözüyle bakılmış ve herbir müstensih veya redaktör (ki bu bahiste bu terimler birbirinin sinonimidir) metni arzuladığı gibi değiştirmekte ve genişletmekte sakınca görmemiştir. Böyle nüshalarda kayıtlı tarihî olayların değerlendirilmesi büyük bir dikkat ve ihtiyat gerektirmektedir.

II.Mehmed devrinden üç târih, zamanımıza kadar gelmiştir; bunlardan hiçbiri şumüllü değildir. Sadece üçüncüsü özellikle Osmanlılar'ın bir târihidir. Diğer ikisi, Ahmed'nin eseri gibi, müelliflerin olayları kendi zamanlarına kadar getirmek sureyetiyle Osmanlı hânedam hakkında bölümler ilâve ettikleri kâinat tarihleridir. Bunlar üslûb itibariyle birbirlerinden çok farklıdır: birinci oldukça açık bir farsça nesir, ikincisi pek ağır türkçe şiir ve üçüncüsü de ihtimamla yazılmış arapça nesirdir.

* [Maamafih bu giriş onun kendi telifi değildir, bkz. *BSOAS*, 30, 1967, 331-2].

** [Edirne'de 905/1499-1500 de kurulmuş bir vakıftaki kayıt Dr.Irene Beldiceanu-Steinherr («Un legs pieux du chroniqueur Uruj», *BSOAS*, 33, 1970, 359-63) tarafından ortaya çıkarılmış ve yayınlanmıştır.]

*** [Oruc meselesinin en yeni hülâsası R. F. Kreutel tarafından *Der fromme Sultan Bayezid*, Graz-Wien-Köln 1978'in giriş kısmında verilmektedir. Bu çalışma, Oruc'un 868-908 yılları kayıtlarının notlarla birlikte almanca tercümesini ve II.Bayezid devrine hasredilen Leunclavius'un *Historiae Musulmanae* (bkz. aşağıda s. 240) 'sından parça vermektedir. *Historiae*'nin bu parçasından latinceye çevrilen türkçe metnin hüviyeti halâ tesbit edilememiştir.]

Birincisinin müellifi Şükrullah, I.Murad'ın saltanat devri sonuna doğru dünyaya gelmiş ve yirmi iki yaşında Osmanlı hizmetine girmiştir. Ulema sınıfındandı ve II.Murad tarafında çeşitli diplomatik hizmetlerde görevlendirilmişti. Târihe âit eseri *Behcetü't-Tevârih*'i 861-3/1465-8 yılları arasında, tekaüd olduktan sonra, Bursa'da yazmış ve vezîr-i âzam Mahmud Paşa'ya takdim etmiştir. Onüç bölümlük bu eserinin sâdece son bölümü Osmanlılar ile ilgilidir. Eser, çok geniş devreyi içine almasına rağmen oldukça kısadır ve ekseriya hükümdarların listeleri, tahta çıkış ve ölüm tarihleri ve saltanat sürelerinden ibarettir. Şükrullah mukaddemesinde kullandığı kaynakların listesini vermektedir, fakat Osmanlı devresi için kullandığı hiçbir mehzadan bahsetmez. Osmanlılarla ilgili kısım II.Murad'ın cülûsuna kadar oldukça detaylı bilgileri ihtivâ etmekte, ancak bu târihten sonra pek az muhteva vermektedir. Şükrullah'ın târihinin ana vasıfları, onun kronolojiye olan ilgisi ve sultanların faziletlerinin ve hayratının hikâye edilmesidir.

Enverî hakkında yegâne bilgimiz onun çeşitli seferlerde Mahmud Paşa'ya refakat ettiği ve kâinat tarihi *Düstûrnâme*'sini 869/1467 de bitir-bitirmiş olduğudur. Eseri yirmi iki kısa bâb'a ayrılmıştır ve bunların ilk onyedisi esas olarak Beyzavî'nin *Nizâmü't-Tevârih*'inin nazımlaştırılmış tercümesidir. 18.bâb Aydınolu Umur Bey'in yiğitliklerini, 19.bâb da hânedamn menkıbevi başlangıcından II.Mehmed'in cülûsuna kadar Osmanlılar'ı hikâye etmektedir. 20.bâb II.Mehmed'e (868 yılına kadar) hasredilmiştir. 21.si Enverî'nin hâmisî Mahmud Paşa'mn zaferlerinin nakli olup 22.bâb ise Paşa'nın evkafını listelemektedir. Enverî'ye göre bütün eserin telifi bir aydan fazla sürmemişti: bu da gösteriyor ki, Osmanlı kısmı da dahil, elinde bulunan herhangi bir metni nazım hâline getirmekten başka birşey yapmamıştır. Üslûbundan anlaşılacağı üzere, yukarıda açıklanan takvim tarzında tertip olunmuş bir almanağa dayandığı aşikârdır; ancak kendisinin katıldığı bâzı seferlere âit bilgileri, tecrübesine dayanarak, ilâve etmektedir.

II.Mehmed'in ölümünden sonra İstanbul da baş gösteren kargaşalıklar esnasında öldürülen vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa, arapça mensur kısa bir târih bıraktı. Bu eser iki kısımdan ibarettir: birincisi II.Murad'ın ölümüne kadar Osmanlı târihini, ikincisi de II.Mehmed devri olaylarını hikâye etmektedir. Bu târih de, birhayli târih düşürülmelerinin ve kafiyeli cümlelerin eklendiği basit bir almanağın arapçaya tahvil edilmiş bir şekli olsa gerekir.

Buraya kadar bahsedilen tarihler gösteriyor ki, bunların hepsi de esas itibariyle popüler hikâyelerden ve takvimlerden derlenmişlerdir; üslûb ne kadar dikkatli hazırlanmış olursa olsun, bir isim ve târih listesinden bir hikâyeye aktarılmış olduğunu ve sonra da bir listeye dönüldüğünü gizleyememiştir. Yine bu müelliflerden üçü - Ahmedî, Şükrullah, Enverî - Osmanlı târihini kâinat târihine sadece ek olarak telâkki etmişlerdir. Tamamen Osmanlılara hasredilmiş, kendine has hususiyeti açıkça görülen, bir bütün olarak elimize ulaşan ilk eser Aşıkpaşa-zâde'nin tarihidir. İsminden de anlaşılacağı üzere mutasavvıf şâir Aşıkpaşa âilesinden gelen müellif 1400 sıralarında doğmuş, muhtemelen bir asır boyu yaşamıştır; böylece de hayatı, ele aldığımız onbeşinci yüzyıl boyunca uzanmaktadır. II.Murad'ın saltanatı süresince ve II.Mehmed devrinin ilk yıllarında Rumeli'de Hıristiyanlara karşı yapılan akınlarda ve büyük seferlerde gâzi beyler yanında bulunmuştur. Târihini İstanbul'da emekli bulunduğu yıllarda, hayatının sonuna doğru yazmıştır.

Bu kadar uzun ve faal bir hayattan sonra Aşıkpaşa-zâde, görüp işittiklerini mükemmelen yazabilecek evsafa ulaşmıştı; anlatımındaki ustalığı ile de birleşen şahsî tecrübeleri kitabını canlı ve çekici yapmıştır; çoğu muhavere şeklinde meydana getirilmiş kısa bölümlerin sonu bâzen soru - cevap ile bitmektedir; sanki yazar bir dinleyici kitlesi önünde eserini okurken dinleyenlerin soru ve itirazlarına cevap vermektedir. Eser daha ziyâde bir popüler tarihtir; müellif hiç kimseden çekinmeksizin şahsî hükümlerini saklama lüzumunu da duymamıştır. Sultanlar umûmiyetle kritik dışında kahrken devlet adamları ve kumandanlar, yeri geldiğinde, hayli dokunaklı tenkidlere uğramaktadır. Aşıkpaşa-zâde tarihinin ikinci kısmı müellifin şahsî tecrübelerine veya silah arkadaşlarından duymuş olduğu birinci elden rivayetlere dayanmış olmalıdır. Kendisi kitabını seksenaltı yaşına geldiği zaman yazmağa giriştiğini söylüyorsa da eseri uzun zaman önce telife başlamış ve zamanla da üzerinde düzeltmeler ve ilâveler yapmış olmalıdır. Eserin ilk yarısı, yukarıda anonim kroniklerin 'nüvesi' olarak bahsedilen kısımlarla harf be-harf aynı olan malzemeyi ihtiva etmektedir; metinler arasındaki uygunluk nüvenin sonu tahmin edilen yerde kesilmektedir. Aşıkpaşa-zâde çocukluğunda Orhan'ın imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih'in evinde hasta yatarken Yahşi Fakih'ten duyduklarına dayanarak Osmanlı hanedamının *Menâkıb*'ını I.Bayezid'e kadar anlattığını söyler. Bu cümle bazı tefsircileri, Yahşi Fakih'ten menkûl olanların, anonim kroniklerde ve Aşıkpaşa-zâde'de

müşterek maddeler olduğuna inandırmıştır. Gerçek, büyük bir ihtimal ile, bunun tersidir: müşterek malzeme 1420 lere kadar erişmiş yazılı bir kaynaktan gelmektedir ve Aşıkpaşa-zâde'ye has bilgilerin bir kısmı veya hepsi daha önce Yahşi Fakih'ten duyduğu hikâyeleri temsil etmektedir*. Her ne ise, Orhan devrine, yani 150 yıldan fazla öncesine giden bir zamana ait hikâye ve geleneklerin onbeşinci yüzyıl sonundan kalan bir metinde yalnız iki ravî vasıtasıyla nakledilmiş olması kayda değer.

Aşıkpaşa-zâde'den kısa bir müddet sonra eser veren Neşri hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Bursa'da müderris olduğu, orada I.Selim zamanında öldüğü söylenmektedir. Kendi ifadesine dayanarak bildiğimiz tek gerçek, II.Mehmed öldüğü zaman Osmanlı ordugâhında bulunmuş olmasıdır. O sırada vezirlerin hayret içinde bulduklarının ve ardından İstanbul'da vukubulan karışıkların tasvirini verir. Elimizdeki tarih, Neşri'nin telif ettiği dünya tarihi Cihannümâ'mın altıncı ve son kitabıdır. Bu son kitabım II. Bayezid'e ayrı eser olarak takdim etmiştir. Eser üç bölümden meydana gelmiştir: Oğuz Han'ın nesli, Selçuklular ve Osmanlılar. Bunlardan sonuncusu en uzun bölümdür. Metindeki bazı atıflar, mevcudiyetinden henüz haberdar olmadığımız ilk beş kitabın muhteviyatı hakkında bazı ipuçları vermektedir.

Neşri'nin Osmanlı tarihinin en ilginç tarafı, hiçbir yerinde yazılı bir kaynaktan bahsetmesine rağmen, kullanmış olduğu üç kaynağı tesbit etmek ve kaynakları kendi metni ile karşılaştırmak suretiyle de çalışma şekli hakkında fikir edinebilmemizdir. Esas kaynağı Aşıkpaşa-zâde'nin tarihidir. Ona çoğu bölümüyle harfiyyen tekabül etmektedir; bir kelime veya bir cümle bazen değiştirilmiş, Aşıkpaşa - zâde'nin metnini süslediği nazım parçaları çıkarılmış veya nesre çevrilmiş, 'soru ve cevaplar' hikâyeleştirilmiş ve otobiyografik referanslar terkedilmiş, ancak orijinal metnin açıklığı ve gücü örtülmemiştir. Neşri'nin yaptığı en dikkat çekici değişiklik, Aşıkpaşa-zâde'nin devlet adamları hakkındaki kat'i yargılarını sık sık hafifletmesi veya metinden çıkarmasıdır: meselâ Aşıkpaşa-zâde'ye göre, hemen hemen bir asır boyu devlet işlerini yürüten Çandarlı ailesi nefretli mucip iken Neşri bunu yumuşatmıştır. Neşri daha temkinli okuyucular için yazmakta ve Çandarlı ailesinin son mümtaz siması İbrahim'e teveccüh besleyen II.Bayezid'in hamiliğini elde etmek istemektedir.

* [Beni böyle bir sonuca götüren delillerim *BSOAS*, 26, 1963, 50-54, de sunulmuştur.]

Neşri'nin kullanmış olduğu diğer bir kaynak, Saray almanaklarından biri idi; kullandığı metin yukarıda adı geçen (856 tarihli) üçüncüye pek yakın olmasına rağmen tamamiyle aynı değildir. Aşıkpaşa-zâde'nin babları umumiyetle bir tarih ile son bulurken, Neşri'nin takibettiği üslûle göre söz konusu yılda almanakta mevcut olan bilgi bab sonuna eklenmiştir. Neşri bazı tafsilatı verirken, meselâ «Düzmece» Mustafa'nın gerçek Osmanlı şehzâdesi olması hususunda, Aşıkpaşa-zâde'nin metnini almanaktaki malûmata uydurmak için değiştirmiştir.

Neşri'nin kullandığı üçüncü kaynak, bir yazma nüshası Oxford'un Bodleian Kütüphanesinde² mahfuz bulunan ve ismi bilinmeyen - belki, biyografi kitaplarında Şevki olarak adı geçen - bir kâtib tarafından II.Bayezid için yazılan türkçe bir Osmanlı tarihi metnine pek benzemektedir. Bu tarihin önsözü çok özentili inşa üslûbu ile yazılmış, tarih kısmı ise açık ve düzgün hikâye tarzında verilmiştir. Neşri, Aşıkpaşa-zâde'nin söylediklerine ilâveler yapmak için bu metinden birhayli aktarma yapmıştır: sadece Ankara muharebesinden sonra zuhur eden iç savaşların uzun tasvirini ve muhtelif fasılları değil, aynı zamanda Aşıkpaşa-zâde'nin eseri içine ustaca yerleştirdiği tek tük cümleleri, sözcükleri, hatta isimleri de almıştır. I.Bayezid devrini anlatırken basit bir derleme ile yetinmeyip, Aşıkpaşa-zâde'nin tarihini, olayların Bodleian metninde anlatıldığı kronolojiye uygun düşürmek için, tamamen yeni baştan tertip etmiştir. Bunu öyle mükemmel yapmıştır ki tenakuzlar ancak çok dikkatli bir analizden sonra ortaya çıkarılabilir. Üç kaynağın ekseriya birbirine uymayan kronolojilerini telif eden Neşri'nin hünerine hayranlık duyarken onun muhtemelen tarihî gerçekleri birhayli tahrif ettiği de göz önünde tutulmalıdır; tarihinin daha sonraki tarihçilere esas kaynak teşkil ettiği düşünülürse bu durum daha da ehemmiyet kesbeder*.

Bütün metodik hatalarına rağmen, bir tarihçi için gerekli meziyetlere, olayları doğru olarak tesbit etme arzusuna sahip olan Neşri gerçek bir tarihçidir. Aynı hüküm, Osmanlı hanedanının faaliyetlerini açıkça övmek için II.Bayezid'in emri ile yazılmış, Vassaf ve Cüveynî tarihleri-

2 Marsh 313. Bu yazma ekseriya, tarihi onunla çok benzerlik gösteren Ruhî'ye atfedilmektedir; ancak daha erken bir yılda (889/1484 de) son bulmakta ve Ruhî'nin kendi eseri olmaktan ziyade onun kaynağı durumundadır.

* [Neşri'nin, kaynaklarını kullanması meselesi benim *Neshri's History of the Ottmans. the sources and development of the text*, London, 1964, adlı monografimde ele alınmıştır. Bu konu üzerinde Profesör Halil İnalçık tenkidimde kıymetli fikirleri ileri sürmüştür (Belleten, 29/116, 1965, 667-72.)]

ni model almış *Hest bihişt* müellifi İdris-i Bitlisi için kolayca verilmez. Gerçi İdris hâlen kaybolmuş durumda olan önceki kaynaklardan topladığı bazı bilgileri muhafaza etmiştir amma tarihinin muhteviyatı baştan başa tahlil edilseydi - ki bu, çok gecikmiş bir iş sayılmalıdır - esere bir tarihî kaynak olarak fazla kıymet verildiği, belâgat unsurları sıyrıldıktan sonra esas hikâyenin, birbirine zıt gelenekler arasında ahenk sağlamak düşüncesiyle yapılmış bazı tahrifler bir yana, Neşri'nin anlattığı hikâyeden pek az farklı olduğu görülürdü.

İdris'in çağdaşı olan Kemalpaşa-zâde'nın bir tarihçi olarak değeri henüz anlaşılmağa başlamıştır: zira tarihinin külliyetli yazmaları çok yakın geçmişte tesbit edilebilmiştir. Kemalpaşa-zâde türkçe, ama İdris kadar süslü bir üslûbta ve İdris'in *Hest bihişt*'ine özenerek yazmıştır. Çok uzun ve tafsilatlı tarihinin ilk sekiz defteri II.Bayezid'in emri üzerine telif edilmiştir. Kendisi çok yönlü bir kişi idi; hayata asker olarak başladı, sonra ilim ile meşgûl oldu ve Kanunî Sultan Süleyman devrinde seyhülislâmlığa yükseldi. Yakın zamanda faksimile* ve transkripsiyonlu olarak neşredilmiş II.Mehmed devrine ait defteri muhtevâsından anlaşılacağı üzere, Osmanlı tarihçiliğine yepyeni bir görüş getirmiş, geçmiş hadiseleri, farklı üslûblarına rağmen Anonim kroniklerin, Aşıkpaşa-zâde, Neşri ve hatta İdris'in metodu olan birbiriyle ilgisi olmayan bir olaylar dizisi olarak değil, birbirine bağlı bir hadiseler zinciri şeklinde anlatmağa gayret etmiştir. *Casus belli* den de öteye giderek okuyucuyu, anlatılmak istenen durumu meydana getiren önceki vakalarından haberdar etmek suretiyle olayların gerçek sebeplerini ortaya koyma çabası içindedir. Hemen hemen bütün seleflerinin yaptıkları gibi Hıristiyan devletleri sadece 'kâfir' olarak isimlendirmekle yetinmeyip, mevzuu, olaya sahne olacak ülkenin kısa bir tasvirini vermek suretiyle başlatır³, kaynakların seçiminde titizlik gösterir ve aralarında önemli simaların da bulunduğu görgü şahitlerinin ifadesine müracaat eder. Kısacası, bir devlet adamı davranışı içinde alaylarda ortak taraf arar ve istikbaldeki siyasete yön vermeğe çalışır.

* [Faksimile olarak yayınlanan (Ş. Turan, Ankara, 1954) VII. defterin yazması (Fatih 4205) müellifin kendi hattı ile: bkz. *BSOAS*, 23, 1960, 250-64. Profesör Turan daha sonra ilk defteri de yanılamıştır (Ankara, 1970).]

3 En azından bu vasfını Tursun Bey'in *Târih-i Ebu'l-Feth*'inden almıştır. Aynı idrâkin Kemalpaşa-zâde tarihinin diğer defterlerinde ne derece bulunduğu ilerde ortaya çıkacaktır (Kemalpaşa-zâde'nin defterlerinin neşrini Türk Tarih Kurumu deruh-te etmektedir).

Gerçi yukarıda adı geçen müelliflerin çoğu - bilhassa Şükru'llah ve Neşri - umûmiyetle münevver tabaka için yazarlarken büyüklerin teveccühünü arayan ulema-tarihçiler, eserlerinin devlet adamları ve hükümdarlar için pratik faydaları olduğunu iddia ederler. Onlara göre tarihin ki-fazileti vardır: ilâhiyata yardımcı olmak ve hükümdarlara adaletli yönetim yapmaları için kılavuzluk etmek. Kemalpaşa-zâde'nin eserinin getirdiği yenilik, seleflerinden bazılarının hedef aldıklarını hayal ettikleri ikinci amaca gerçekten hizmet edebilecek nitelikte olmasıdır.

Onbeşinci yüzyıl tarihçilerini yazmağa teşvik eden gerçek amiller pek açıkça izah edilmese de belki daha samimi olarak hissedilmekteydi. İlki, Ahmedî'nin *İskendernâme*'sindeki meşhur pasajında temsil edilen dindarlık motifidir; orada Moğolların gaddarlıklarından ve kötülüklerinden söz ettikten sonra adeta bir ferahlık içinde «iyi Müslüman ve âdil» olan ve kendilerine mahsus meziyetleri ile durmadan cihadda bulunan Osmanlı beylerinin faaliyetlerini anlatmağa başlar. Bu konu daha sonraki tarihlerde de hep böyledir. Birçok seferlerin Müslüman devletlere karşı yönetildiği gerçeği, onların ya Osmanlı topraklarına basit akınlar yapmak veya Hıristiyan düşman ile müttefik olmak suretiyle gazayı engelledikleri gözü ile bakıldığı için mevzu dışıdır: bu sebeble Balkanlardaki yüce görevin aksamadan yürütülebilmesi için Sultan onları tenkil etmekle mükelleftir. Ve kâfir ile savaş Allahın emrettiği vazife olduğuna ve kendilerini buna adanmış sultanlar ve muhariblerin evliyalık mertebesine yükseldiklerine göre, onların faaliyetlerini de yazmak kutsal bir görevdir ve yazar, onlar gibi ahiretteki saadeti için okuyucudan bir fatiha bekleyebilir.

Bu motifin hemen yanında açık olarak eğlendirmek arzusu da vardır. Oruc, önsözünde, Ahmedî'de görülen telakki ile Osmanlı hükümdarlarının faziletleri üzerinde durur; ancak bu sultanların hikâyelerinin «kısas-ı enbiya...şahnâme...acayip hikâyeler...Afrasiyab...Rüstem-i Zal» ın hikâyeleri mertebesinde yazılması lâzım geldiğini belirtmekle başlar ve Anonim kroniklerin bir redaksiyonunun girişinde «Tevârih-i Âl-i Osman ve gayri acayip hikâyeler kim ileri zamanda vaki olmuştur» ihtiva ettiği haber verilir. Böyle eserleri halis «tarihî metinler» olarak tasnif edersek, o devre uymayan bir hükme varmış oluruz. Bunlar o devir halkının eğlendirici ve ahlaki edebiyatının bir türüdür. Anonim kronikler gibi görünüşte verimsiz bir takım kayıtların değeri, bunlara benzer *Anglo-Saxon Chronicle* adlı metin hakkında kullanılmış kelimelerde açıkça ifa-

de edilmiştir: kronik tarzının ilkel faydası «geçen yılları, her yılın kendine ait alâmet ve işaretiyle karakterize etmek idi; böylece de o yılları yaşayıp faaliyette bulunanlar geçmişî hatırlarken yılların karışması önlenmekteydi...kronikler gelecek nesillere sadece, söz gelişi bir savaş alanının veya bir kahramanın adı gibi birkaç isim bırakırlar; ancak çağdaşlarına yoldaşlık, hayatları boyunca hatırlayıp canlandırmaya adet edindikleri binlerce hususiyetleri telkin ederlerdi. Bize kısır ve yavan gelen bir cümle, onlar için bütün bir kış gecesi sürececek bir muhavereye bais olabildi»⁴.

Son olarak, yukarıda bahsedilen onbeşinci yüzyıl metinlerinde kayıtlı tarihi geleneğin Avrupa'da uzun yıllar bilinip takip edildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Hieronymus Beck, 1551 de Viyana'ya Anonim Kronik'in muahhar redaksiyonunun 956/1549 yılına kadar gelen bir nüshasını getirdi. Yazmanın J.Gaudier'in yaptığı almanca tercümesi 1567 de Frankfurt'ta, Hans LoeLenklau (Leunclavius)'un yaptığı latince tercümesi 1588 de basıldı. Leunclavius son derece muktadir bir mütercim idi ve kullandığı yazma (ki sonradan kaybolmuştur) elimizdeki yazmalardan çok daha eski olduğu gibi, muahhar redaksiyona ait olmasına rağmen yazmalarımızda temsil edilen rivayetlerden daha eski rivayet niteliklerini bazen muhafaza ettiği görülmektedir. Leunclavius'un *Historiae Musulmanae Turcorum* (Frankfurt 1591)'u iki türkçe yazmadan telif edilmiştir: birisi Anonim Kroniklerin başka bir redaksiyonu olup diğeri Neşri Tarihinin Osmanlı kısmının ekseriyetini de ihtiva eden bir derlemedir. *Historiae*'nın ilgili kısımları Neşri'nin yeni basılan metinleri ile karşılaştırılınca, ardlarında kalan yazmanın, Neşri'nin eserinin ilk meydana gelen metnine ait olup, daha sonraki müstensih-musahhihlerin yaptıkları hataların çoğundan belli olur*. Esasında, bugün şarkiyatçı olmayan batılı araştırmacılar, onbeşinci yüzyıl Osmanlı metnlerinin tercümelerini ararlarsa, 1600 yılında *Generall historie of the Turkes* adlı eserini hazırlayan Knolles'tan pek fazla avantajlı durumda sayılmazlar.

⁴ Charles Plummer'in bu hükmü, *The Anglo-Saxon chronicle* (tercüme eden G.N. Garmonsway, Everyman serisi. London 1953)ın girişinde (XVIII) iktibas edilmiştir.

* [Bu mesele de yukarıda (s. 237) adı geçen monografide ele alınmıştır.]